

(1-11)338

U Henczegekhez

KELET-KÖZÉP-EURÓPA MINT TÖRTÉNELMI RÉGIÓ

baulmány

1914 nyarán Belgráddal szemközt, a Dunánál, 1939 őszén pedig Danzig „szabad város” előtt dördültek el először a fegyverek, abban a térségben, amely nem Nyugat-, de nem is Kelet-, hanem Közép-Európa, és annak is a keleti fele. Itt kezdődött a háború, itt tartott a legtovább és – bár a veszteségek pontos felmérése rendkívül nehéz – alighanem ebben a térségben pusztított a legtöbbet. Miért itt pattant ki mindkét alkalommal a végzetes szikra, és e szikrák nyomán miért borult lángba a világ? Milyen „átok” súlya ül ezen a régión, vagy – racionálisabb szóhasználatnál elve – milyen tényezők hatására váltak a politikai ellentétek tartósan kezelhetetlenné Európának ebben az övezetében?

Földrészünk történetének vizsgálatához nem elegendő azt egy nyugati és egy keleti félre osztani, de nem kielégítő a hármas tagolás sem, elválasztva a kettőtől Közép-Európát. Olyan jellemző vonások alapján, mint amilyen a társadalom szerkezete, a gazdaság fejlettsége, a lakosság etnikuma stb., jóval több történelmi-politikai régiót kell megkülönböztetnünk, és megkülönböztető ismerv a nemzetközi kapcsolatok sűrűsége is. Egy-egy történelmi régió államait, dinasztiáit, népeit szoros kötelékek fűzték – fűzik – össze, annyira, hogy történelmük külön-külön nem érthető és nem is értelmezhető. A százéves háború nyilvánvalóan nem magyarázható meg, ha kizárólag Franciaország, de a rózsák háborúja sem, ha csupán Anglia történetében akarjuk elhelyezni.

Az említett ismérvek alapján Európát a következő régiókra oszthatjuk:

1. Nyugat-Európa (Franciaország, Németalföld, Anglia),
2. az Ibériai-félsziget,
3. Skandinávia és a Baltikum,
4. Nyugat-Közép-Európa (lényegében a Német-római Birodalom),
5. Itália,
6. Kelet-Közép-Európa,
7. a Balkán (szoros kapcsolatban Kis-Ázsiával),
8. Kelet-Európa, amely tovább osztható az északi erdővidékre és egy déli sztyeppeövezetre.

Kelet-Közép-Európát Lengyelország, a cseh királyság, a „történelmi” Magyarország és a vele évszázadokon át szoros államjogi közösségben élő Horvátország (Szlavónia, Dalmácia) alkotta és alkotja lényegében ma is. A balti államok nem tartoznak ide, hanem sokkal inkább az északi skandináv régióhoz – amíg az oroszok el nem foglalták. Nem sorolható ide a Balkán sem, amelynek országai – a 13–14. századot leszámítva – a Bizánci vagy a Török Birodalom kötelékébe tartoztak. Románia Erdély, Jugoszlávia pedig Szlovénia és Horvátország miatt már ide is kötődik, és a jövő fogja eldönteni, hova kell őket sorolni. Jugoszlávia felbomlása mindenesetre többféle választ is megenged.

A három előbb említett állam, valamint a velük közvetlenül szomszédos vagy hosszabb-rövidebb ideig hozzájuk tartozó országok és tartományok története a 10. században kezdődött. Ami ezt megelőzi, az őskor, a mondák világa –, ami követi – a rendszeres földművelés megindulása, városok, püspökségek alapítása, királyok koronázása –, már Európa történelméhez tartozik.

A 10. század Európa sorsának nagy fordulója volt. Politikai rendszere a normannok, a szaracénok és a kalan-

dozó magyarok hadjáratai nyomán kis híján összeomlott, a lakosság száma a népvándorlás megindulása óta 900 körül csökkent a legalacsonyabb szintre. Nem csoda, hogy az 1000. esztendőől sokan a világ végét várták, de éppen az ellenkezője következett be – Európa hallatlan megerősödése és kibővülése, akárcsak ezer esztendővel később, a 20. század második felében. Az Oswald Spengler által olyan meggyőzően hirdetett „Nyugat alkonya” helyett Európa keletje omlott össze gazdaságilag és politikailag annyira, hogy megváltását Nyugat követésétől és a hozzá való felzárkózástól remélje. Valami hasonló történt a 10. században is. Ekkor kapott állami szervezetet a Német-római Birodalomtól keletre, a Bizánci Császárságtól északra és a Fekete-tenger mentén elterülő pusztáktól, a nomád népek övezetétől nyugatra fekvő terület. A hagyomány szerint 925-ben koronázták meg a horvátok első királyukat, 963-at tekint a lengyel történetírás Lengyelország születési évének. 973-ban alapították a prágai püspökséget, ami a cseh állam történetének fontos dátuma, 988-ban vette fel Vlagyimir kijevi fejedelem a kereszténységet, és az 1000. esztendő végén, vagy a következő év elején koronázták királlyá a magyarok fejedelmének fiát, Istvánt. A már régebben államilag szervezett keretek között élő nyugati és déli területekhez felzárkózni igyekvő államcsoport – új történelmi régió – jött létre. Erről a Kelet-Közép-Európáról lesz a következőkben szó, sorsának sajátosságairól és a sorsát meghatározó tényezőkről.

A régió elhatárolása több kérdést vet fel. Csehország a Német-római Birodalom megalakulása óta annak kötelékébe tartozott és a birodalom legfontosabb országa volt. Királya a választófejedelmek egyike, Prága pedig a 14. és 16. században császári székváros, ami mai képére kitörölhetetlenül rányomja bélyegét. Mégis nem Nyugat-Közép-Európához, hanem Kelet-Közép-Európához tartozónak tekintjük Csehországot, mert – ha ez számszerűen nem bizonyít-

ható is – történetileg több szál fűzi Közép-Európa keleti feléhez, mint a nyugatihoz. Hasonlóan problematikus az osztrák tartományok helyzete. Egy ország besorolása korszakonként változhat. A kijevei Oroszország például a 10–12. században a kelet-közép-európai régió része, de az orosz állam súlypontjának áthelyeződése a Volga és az Oka közé – vagyis Kelet-Európa szívébe – Oroszország hovatartozását teljesen megváltoztatta. A litván nagyfejedelemség létrejött és ennek Lengyelországgal kialakuló szoros kapcsolata a kelet-közép-európai régió határait ismét kitágította, de a keleti (litván) részek hovatartozása több vonatkozásban is bizonytalan maradt.

Az elhatárolási problémák nem csak a kelet-közép-európai régió sajátosságai, hanem kisebb vagy nagyobb mértékben valamennyire jellemzők. Annyi bizonyos, hogy az államszervezés körülményeinek különbözősége dacára, a régió mindegyik országában egyaránt ható belső és külső tényezőkkel kell számolnunk, amit az időbeli közelség és a választott megoldási módok hasonlósága bizonyít: Az itt élő népek nagyjából egy időben értek el arra a szintre, mely az államalapítást lehetővé, sőt szükségessé tette. A vezető rétegből kiemelkedő családok, a magyar Árpádok, a cseh Přemyslek, a lengyel Piastok, az orosz-varég Rurikok, de a horvát Tirpimirovicsok is – amelyek együtt egy nagy rokoni szövetséget alkottak – hatalmuk megszilárdításának legbiztosabb módját Nyugat és Dél példájának követésében látták, ahol a Karolingok örökségét átvevő Német-római Birodalom és az újból terjeszkedő Bizánc az előző válságok leküzdése után ismét fejlődésnek indultak. Vonzásuknak a hatókörükbe került népek vezetői nem tudtak, de nem is akartak ellenállni. Felismerték, hogy helyzetüket a két birodalommal szemben csak úgy biztosíthatják, ha hozzájuk hasonló, a vérségi kapcsolatokon épülő kötelékeknél hatékonyabb szervezetet építenek ki, és olyan ideológiát vesznek át, amely mindezt igazolja

és indokolja a kor adottságainak megfelelő vallásos formában, úgy, amiként az Európában másutt is végbement.

Térségünket „bezártsága” különbözteti meg leginkább más régióktól. Ez a „bezártság” problémáinak, kudarcainak, sőt katasztrófáinak fő oka és magyarázata is egyúttal. Lengyelországnak volt tengerpartja, ahonnan csak időlegesen tudták kiszorítani, de a Balti-tengeren már nem ő volt az úr, és annak kijáróját egyébként is a dánok ellenőrizték. Csehországot csak Shakespeare ajándékozta meg tengerrel, míg Magyarország váltakozó sikerrel, végül pedig hasztalanul próbált kijutni az Adriához. Az odavezető, a magas hegyek miatt nehezen járható út nem volt alkalmas nagyobb mennyiségű áru szállítására. Hiába látták volna a dalmát városok szívesebben névleges uruknak a magyar királyt a velencei Signoriánál, az utóbbi közel volt és a tengeren sokkal hatalmasabb. A Duna egyébként sem az Adria, hanem a Fekete-tenger felé vette útját, a Vaskapu zuhatagai azonban évszázadokon át nehezen leküzdhető akadályt állítottak a hajózás elé, és maga a Fekete-tenger sem volt nyílt, hanem a Boszporusz keskeny szorosa révén gyakorlatilag teljesen elzárható víztükör, amelynek kulcsát rendszerint erős hatalom tartotta kezében.

A térség bezártsága kirekesztette Kelet-Közép-Európa népeit a világkereskedelem nagy útvonalairól, és emiatt ebben a régióban nem alakult ki – mert nem alakulhatott ki – egyetlen igazi nagyhatalom sem. Nagy Lajos vagy Mátyás Magyarországja nem volt az (sőt a 16. század végének lengyel–litván uniója sem). Bezártsága miatt maradt le Kelet-Közép-Európa a kedvezőbb feltételekkel rendelkezőkkel való versenyben és ez a hátrány – a gazdaságiak mellett – a politikai kapcsolatok szintjén is megmutatkozott. A nyugati országok érdeklődése Kelet-Közép-Európa államai iránt marginális volt és sohasem tartós. A régió országai csak potenciális ellenfeikkel léphettek szilárd kapcsolatra, amelyek segítsége igen sokszor kétes értékű ajándéknak bi-

zonyult. Hogy a veszélyből katasztrófa lett-e, vagy a lehetőségből siker, az a környező régiók hatalmi viszonyain – a mindenkori nagyhatalmak uralmi törekvésein – múltott, amelyeknek Kelet-Közép-Európa népei nagyobb mértékben voltak kiszolgáltatva, mint más, kedvezőbb helyzetű térségek lakói. Ami Magyarországot illeti, függetlenségét a 11. század folyamán a Német-római Birodalom felől fenyegette veszély, a 12. században a Bizánci Császárság hóditó törekvéseit kellett kivédenie, majd 1241–42-ben a mongol világbirodalom támadásának lett áldozata. A német császárok lába azonban beszorult az olasz csizmába, Bizáncre a IV. kereszties hadjárat (1204) végzetes csapást mért, a mongolok félelmetes birodalma pedig részeire bomlott, és 1250 után a Német-római Császárság is önálló államok laza szövetségévé vált. A 14. században, sőt a 15. század első felében az egész kontinensen nem volt igazi nagyhatalom! A régiek már nem rendelkeztek a többi ország sorsát meghatározó erővel, az újak még nem alakultak ki. Nem volt francia, spanyol, török, angol vagy orosz nagyhatalom, egyetlen államnak sem volt olyan túlsúlya, mely szomszédaival szemben döntő fölényt biztosíthatott volna számára. Az 1348–50-es évek pusztító pestisjárványa Nyugat-Európa lakosságának kb. 1/3-át vitte sírba. Miután a Nyugatnak már nem volt népfellege, a Drang nach Osten megtorpant, és az egyesült lengyel–litván sereg grunwaldi győzelme (1410) véget vetett a németek keleti terjeszkedésének. Kelet-Közép-Európa válságoktól, járványoktól kevésbé sújtott országainak Nyugathoz viszonyított elmaradása csökkent. A külső nyomás megszűntével Magyarország (Horvátország), Csehország, valamint Lengyelország történetében új, felfelé ívelő korszak kezdődött, a *kelet-közép-európai régió fénykora* – de az nem volt elég hosszú ahhoz, hogy lemaradását behozhassa.

A 15. század második felében ugyanis Nyugat-Európa gazdasági fejlődése ismét felgyorsult, jelentős tőkék

halmozódtak fel. A polgárok gazdagodása az uralkodók hatalmát növelte, ez a hatalom pedig terjeszkedni, hódítani akart, amire Európán kívül új lehetőségek nyíltak. 1492-ben Kolumbus elindult nyugat felé, a portugálok délnek, Jermák kozák kapitány pedig 1580 táján kelet felé, hogy Szibériát meghódítsa. A nagyvilág megnyílt Európa számos országa előtt, de Kelet-Közép-Európa körül épp ez idő tájt bezárultak a kapuk, sőt területileg is összezsugorodott, gazdasági jelentősége számos vonatkozásban csökkent. A 14. és 15. században az Európában forgalomban lévő arany egyharmada Magyarország bányáiból származott. Amerika felfedezése után az onnan behozott nemesfém mellett a magyarországi termelés elvesztette jelentőségét. A 16–17. században Lengyelország nagy mennyiségű gabonát exportált Nyugat-Európába, a 18.-ban viszont már Anglia látta el a fő importőrnek számító Hollandiát. Kelet-Közép-Európa nyilvánvaló gazdasági lemaradása politikai téren végzetes következményekkel járt.

Az integráció elmaradása

A lemaradást hol geopolitikai adottságokra, hol a társadalom szerkezetére – az úgynevezett második jobbágység kialakulására – vezették vissza. A régió sorsának hátrányos alakulásáért felelős azonban a térség politikai integrációjának megghiúsulása, illetve az, hogy ez az integráció torz, felemás módon következett be.

A nemzetközi kapcsolatok intézése századokon át az uralkodó személyes hatáskörébe tartozott, akinek személyes vagy családi érdekei elválaszthatatlanul összefonódtak országának érdekeivel. Több ország koronája nagyobb tekintélyt, több jövedelmet biztosított számára, de az uralkodó személyének közösségében megnyilvánuló kapcsolat a benne részt vevő országoknak is előnyös volt, fel-

téve, hogy nem ellentétes érdekű, földrajzilag, társadalmilag elkülönülő országokat erőltetett egymáshoz.

A királyok „Isten kegyelméből” uralkodtak, és az isteni kegyelem legfőbb megnyilvánulása, a születés ténye adott jogcímet az uralkodásra. A külpolitika leghatásosabb eszközének épp ezért a dinasztikus házasságkötés bizonyult, amelyből származó utódok jogot nyerhettek más országok trónjára. Számos „perszónálunió” idővel szilárd politikai egységgé integrálódott, ha hasonló rendszerű szomszédos államok között tartós jelleggel jöttek létre. Így „házasodták össze” Capet Hugó leszármazottai Franciaországot, feleségül véve Provence, Aquitánia és Bretagne örökösnoíit, ezen az úton jött létre több fokozatban a Pireneusokon túl fekvő kis királyságokból Spanyolország. 1137-ben Barcelona grófja feleségül vette az aragon királyság örökösnoíjét, és a két ország egyesült, 1230-ban pedig ugyancsak házasság útján Leon és Kasztília. A folyamatot Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd házassága tetőzte be, mely a két ország egyesüléséhez vezetett. Nagy-Britannia azért lett „Egyesült Királyság”, mert a skót Stuartok 1603-ban leszármazásuk jogán a Tudor-ház örökébe léptek, és 1707-ben a már több mint száz éve fennálló perszónálunió alapján kimondták a két ország egyesülését.

Magyarország szempontjából elsősorban a Csehországgal (vagyis a Luxemburgokkal) és az osztrák tartományokkal (azaz a Habsburgokkal) való kapcsolatok jöhetnek számításba, amelyekkel külkereskedelmének zöme is lebonyolódott, másodsorban pedig a Lengyelországgal (a Piast-, majd később a Jagello-házzal) való összeköttetések. A kapcsolatból azonban hiányzott a tartósság eleme. Egyetlen 14–15. századi uralkodóház sem volt hosszú életű Magyarországon. A már létrejött perszónáluniók felbomlottak, az integrációs folyamat újra meg újra megszakadt, mígnem 1526-ban a Habsburgok négy évszázadra Magyarország és Csehország uraivá váltak.

Sokan vélték és vélik ma is – tévesen! –, hogy Habsburg Ferdinánd főherceg cseh és magyar királysága az előbb említett törekvések logikus betetőzése volt: az Anjouk, a Luxemburgok, a Jagellók és a Habsburgok versengéséből a legszívósabb, a legszerencsésebb dinasztia került ki győztesen, és a Habsburgok jogára alatt végre létrejött a már két és fél évszázada érlelődő nagy kelet-közép-európai államalakulat. A Habsburgok birodalma azonban nem volt a magyar és a cseh királyság, valamint az osztrák tartományok – három történelmileg rokon és egymásra utalt ország – „természetes” integrációja, nem volt Duna menti, sőt még közép-európai sem! A Habsburg-dinasztiát nem V. László – 1455-ben mindhárom ország elismert uralkodója – vitte tovább, hanem az a III. Frigyes, akinek sikerült állandósítania családjában a császári méltóságot, és aki olyan házassági politikát kezdeményezett, mely dinasztiáját messze eltérítette addig Közép-Európára szorítkozó célkitűzéseitől. Fia, Miksa, Merész Károly burgundi herceg árváját vette feleségül, akinek a kezével a Habsburgokra szálltak a gazdag németalföldi tartományok, az unoka, „Szép” Fülöp pedig még sikeresebb házasságot kötött: Johannát, Kasztília és Aragónia örökösnoáját véve feleségül. Gyermekükre már egy világbirodalom várt, amelyben – mint mondták – „sohasem nyugodott le a nap”.

A Habsburg-ház hallatlan szerencséje – világhatalommá válása – Kelet-Közép-Európa népeinek nagy balszerencséje volt. A dinasztia előbb szerezte meg a burgundi örökséget, majd a hatalmas Spanyolország trónját, annak itáliai és amerikai birtokaival, mint Szent István vagy Szent Vencel koronáját. Közép-európaiból nyugati, „atlanti” hatalommá vált épp akkor, amikor Nyugat-Európa fejlődése felgyorsult, és messze maga mögött hagyta a kontinens közepén elterülő országokat. V. Károly vagy II. Fülöp nem Bécsben, hanem a Pireneusokon túl csinált világpolitikát. Csehország, Magyarország, de még az ősi családi birtoknak számító osztrák tartományok jelentő-

sége is erősen lecsökkent számukra. A mohácsi mezőről hiányzottak II. Lajos sógorainak segélyhadai, és a Habsburgok a tizenöt éves háborúig nem tettek komoly kísérletet a török kiverésére. A 17. században 1683-ig kellett várni ahhoz, hogy Bécs ostroma a török kiűzésére irányuló hadjáratokhoz vezessen.

Aki járt a milánói dóm boltívei alatt, vagy megállt a brüsszeli városháza előtt, nem csodálkozhat azon, hogy Lombardia vagy Németalföld fontosabb volt a Habsburgok számára, mint a Dunántúl vagy a Nagyalföld síksága. A magyarok, a csehek és a többiek azonban nem érezheték magukénak azt az államalakulatot, amely érdekeiket sorra feláldozta a hatalmi állása szempontjából fontosabb érdekek oltárán. A Habsburg-ház saját hatalmi helyzetének logikáját követve minduntalan ellentétbe került a jogára alá jutott kelet-közép-európai népek törekvéseivel. Hosszú uralma épp ezért nem tölthette be azt az integrációs szerepet, amelyre hivatott lett volna. Németalföldet és Itáliát nem lehetett a Duna-völgy országaival egybeolvasztani, ez utóbbitakat pedig a velük összefűzött Németalföld és Itália miatt nem lehetett sikeresen integrálni egymással.

Következményeit tekintve nem volt szerencsés a lengyel-litván unió sem. A litván nagyfejedelemség ugyanis mélyen benyúlt Kelet-Európa térségeibe, és az odatartozó területeket szintén nem sikerült valóban integrálni Lengyelországgal. Röviden: a kelet-közép-európai régióknak nem alakult ki belső viszonyainak megfelelő, adekvát politikai struktúrája, mely kellő stabilitást nyújthatott volna neki.

A régió felosztása

A kelet-közép-európai országok „természetes” integrációja tehát elmaradt, illetve olyan torz formában valósult meg, mely fejlődésüket nem mozdította elő, és nem védte

meg őket a külső támadásoktól. A világhatalommá növekvő Habsburg-ház mellett más nagyhatalmak is kinyújtották kezüket Kelet-Közép-Európa országai után, amelyek ennek folytán sorozatosan kétfrontos küzdelemre kényszerültek, ami azután vesztüket okozta. Magyarország a Török Birodalom és a Habsburg-ház harapófogójában bukott el és került kettejük között felosztásra. Nem a belső ellentétek miatt szakadt szét, külső hatalmak osztották fel egymás között, akárcsak később Lengyelországot. A magyar állam felosztása következtében a magára maradt Csehország is elbukott, és 1620 után be kellett illeszkednie a külső erők által rákényszerített, számára idegen rendszerbe. 1686-ot követően Magyarország egysége helyreállt ugyan, de függetlenségét nem szerezte vissza. Budát 1541-ben a magyarok vesztették el, de a török nagyhatalom kezéből csak egy másik nagyhatalom ragadhatta ki: a Habsburg császár. Seregei között ott voltak a magyarok is, de politikailag súlytalan, kevésre becsült segédcsapatként. Ezért 1686 után a hajdani cseh–lengyel–magyar Kelet-Közép-Európa sem állhatott helyre, hanem egy nyugat-közép-európai államszervezet nyomult Kelet felé: „Ausztria”, mely e háború következtében vált igazi nagyhatalommá.

A Rákóczi-felkelés ezt a változást akarta korrigálni a spanyol örökösödési háború (1702–1714) és az északi háború (1699–1721) nyújtotta lehetőségek kihasználásával. Rákóczi elgondolása szerint Lengyelországban a svédek pártfogoltja, Lesczinsky Szaniszló lett volna a király, Nagy Péter szövetségesének, Erős Ágost szász választófejedelemnek Magyarország koronáját szánta, míg saját maga Erdély trónjára törekedett. A három ország szoros kapcsolatban állt volna egymással, őrizve a kelet-közép-európai hagyományokat és kölcsönösen biztosítva egymás függetlenségét. A felkelés bukása tehát túlmutatott Magyarország határain, és egy lehetséges alternatívát semmisített meg.

Egyedül maradva Lengyelország sem kerülhette el Magyarországot és Csehországot sorsát. Abba rokkant bele, hogy egyidejűleg kellett a svéd és az orosz expanzióval küzdenie, és miután az ellenük vívott háborúban tönkrement, nem tudta elhárítani, hogy három hatalmas szomszédja felossa egymás között. Felosztásával nemcsak a kelet-közép-európai régió harmadik történelmi állama szűnt meg, hanem megszűnt politikai értelemben a kelet-közép-európai régió is. Következései az európai egyensúly szempontjából igen súlyosak voltak. Oroszország jóval nyugatabbra tolta határait és „az Európára néző ablak” – a balti országok bekebelezése – után megnyitotta az Európába vezető utat is, amelyen azután gyakran vonultak seregei. A németiség – Nyugat-Közép-Európa – immár közvetlen kapcsolatba került Kelet-Európával – az oroszokkal.

A kelet-közép-európai régió történelmi államainak felosztása messzemenő, mindmáig ható következményekkel járt. Megszűnt a magyar, a cseh, a lengyel állam integráló és egyúttal stabilizáló szerepe. Nyugat-európai királyságai nyelvileg nem voltak homogénebbek, mint Kelet-Közép-Európa országai, de ott az államhatalom folyamatos, töretlen érvényesülése véghezvitte a különböző etnikumok asszimilációját: A francia király alattvalóiból franciákat, az angol királyéból angolokat formált, olyan korban, amikor az emberek politikai lojalitását még nem anyanyelvük határozta meg. Kelet-Közép-Európában ez a folyamat a történelmi államalakulatok bukása, felosztása miatt nem következhetett be. A térséget felosztó Oroszország, Ausztria és Poroszország – mindegyik a maga módján – a történelmi országok és nemzetek szerepének csökkentésével, hagyományaik eltorzításával, egyszerűen: gyöngítésükkel akarta saját kelet-közép-európai jelenlétét igazolni.

A felosztás végzetes lett abban az értelemben is, hogy bizonytalanra tette a kontinens szóban forgó övezetének területi állományát. Az a tény, hogy történetileg kialakult

országokat egyáltalán „fel lehet osztani”, hogy az államhatárokat önkényesen meg lehet változtatni, kedvet csinált az újrafelosztáshoz és a határok módosításához. Természetesen azelőtt is voltak határviták, számtalan háborút vívtak vitás területek birtokáért igen kétes jogcímek alapján, de hogy egész országokat daraboljanak fel, az itt, ebben a térségben vált gyakorlattá.

Nem kevésbé súlyosak voltak a felosztás tömeglélek-tani következményei. Nyugat-Európa nemzetei büszkék államaik folyamatosságára, öntudatot, magabiztosságot merítenek belőle. A kelet-közép-európai államok „nyomorúsága” – hogy Bibó István kifejezését használjam –, népeik politikai hisztériája a társadalmi és politikai fejlődés ismételt megszakadásának következménye. A veszített csaták az „ország” elvesztésével jártak, és az ebből eredő politikai „létbizonytalanság” általános tapasztalattá, széles tömegek élményévé vált.

A kelet-közép-európai térség destabilizálódásának számos jele és megnyilvánulása volt. Lengyelország feldarabolásába a lengyelek nem nyugodhattak bele – a részeit megszerző hatalmak jogcíme mindvégig kétes maradt –, de a Magyarországot és Csehországot magába foglaló Habsburg-birodalom – 1804 óta hivatalosan: az Osztrák Császárság – sem volt szilárd tényező. Magyarország félig-meddig idegen test maradt a birodalomban. „Az én Rennweg-utcai palotámnál kezdődik Ázsia” – mondogatta Metternich Magyarországra utalva. „Magyarországot... – írták Napóleon ágensei – nem az gyötri, hogy Ausztriával egyesítve van, hanem az, hogy rosszul van vele egyesítve...” Széchenyi pedig úgy fogalmazott, miszerint „Az Ausztriai Monarchiának és Magyarországnak hibája, hogy az Isten a haragjában kapcsolta össze...” Nem magát a kapcsolatot, hanem annak módját, a két ország közötti viszony rendezését kifogásolták a magyarok. A csehek – nagyobb mértékben lévén beágyazva a birodalomba – nem ahhoz fűződő viszonyuk

megváltoztatására, hanem a birodalom egészének átalakítására törekedtek.

Kelet-Közép-Európa politikai struktúrája, amellyel a 19. századba lépett, nem felelt meg a történelmi múltnak – a hajdani lengyel, cseh és magyar királyságok örökségének –, de nem tükrözte megfelelően a térség népeinek nyelvi–nemzetiségi – megoszlását sem. Nem legitímálta a hagyomány és nem stabilizálta a feljövőben lévő erő, a nacionalizmus. A nem létező nyelvi egységet olyan időszakban akarták megvalósítani, amikor már a nyelvi közösséghez való tartozás lett a politikai lojalitás meghatározó eleme. Ezért nem sikerülhetett. A nacionalizmus nem erősítette, hanem bomlasztotta a térség történelmi legitimitációval nem rendelkező politikai rendszerét.

Mit kerestek a lengyelek a történelmi Lengyelországot felosztó három idegen nagyhatalom bármelyikében? Miért ragaszkodtak volna különböző nyelven beszélő alattvalói a Habsburg-házhoz, ha egyszer egyiküket sem képviselte igazán? A hajdani Cseh Királyság vagy a történelmi Magyarország továbbélő vagy újraéledő képe erősebbnek bizonyult, mint a hűség a császárhoz. A „dicső múlt” és a sivár jelen ellentétére épülő történelmi tudat azonban a nemzeti lét buktatóira is ráirányította a figyelmet. Ebben a régióban a történelmet nem lehetett a népek sikeres önmegvalósításának folyamataként felfogni, mint az angolok vagy a franciák esetében. Sokkal inkább sikerek és kudarcok váltakozása volt, amelyek sorában a kudarcok nagyobbak a sikereknél, és az emlékezés által fénykornak minősített időszakok ugyancsak rövidek. Ezek a népek nem vettek részt a világ felfedezésének és meghódításának nagy kalandjában, nyomasztó kisebbségi érzés határozta meg politikai gondolkozásukat.

Kelet-Közép-Európán a 19. század első felében a cári Oroszország, az Osztrák Császárság, az Oszmán Birodalom és a lengyel területek egy részét bekebelező Poroszor-

szág osztozott. A magyarok, a csehek, a románok, a horvátok, de még a lengyelek is kevesen voltak ahhoz, hogy Európa nagyhatalmaival egyenrangú államot alkothassanak, sőt – többségükben – még ahhoz sem elegen, hogy e nagyhatalmak árnyékában függetlenségüket kivívják. A térség integrációjának elmaradása következtében az a kis népek, a kis nemzetek övezete lett és maradt akkor is, amikor a napóleoni háborúk százezres seregei nyomán nemcsak trónok omlottak össze, de országokat, népeket csatoltak ide majd oda, meggyőző módon érzékeltetve a nagy számok politikai jelentőségét. A kis nemzetek célkitűzéseiket csak úgy látták megvalósíthatónak, ha a nemzeti egység eszméjét a ténylegesen létezőnél nagyobb tartalommal töltik meg. A horvátoknál ez a délszláv egységet hirdető „illír” gondolat jegyében jelentkezett, a szerbeknél hasonló módon a délszlávok egyesítésére irányuló törekvésben, a cseheknél a szlovákokkal való testvériség és ezen túl valamennyi szláv nép szolidaritásának formájában. A pánszlávizmus, az a gondolat, hogy Európa legnagyobb népcsaládjához tartoznak, feloldotta a kis szláv népek tehetetlenségérzését, különösen azután, hogy az orosz seregek Napóleon feletti győzelmei a szlávság erejét bizonyították. A románoknál is adott volt a cél: mindazon területek egyesítése, ahol románok laknak, tekintet nélkül az ott élő más népekre.

A lengyelek az 1772 előtti Lengyelország visszaállítására törekedtek, jóllehet a keleti félen lakók a nemzetnek csak kis részét alkották. Az 1831 után külföldre menekülő emigránsok belátták, hogy a lengyel függetlenség helyreállítása csak a fennálló kelet-közép-európai államrendszer teljes megváltoztatása esetén, árán érhető el. Vissza akarták szorítani Oroszországot, felbomlasztani az Osztrák Császárságot és annak helyén, valamint a török uralom alól felszabaduló területeken új nemzeti államok létesítését előmozdítani, amelyek Lengyelországnak megfelelő

szövetségei lettek volna a cári Oroszországgal szemben. A lengyel emigráció bátorította a szlávok és a románok önállósodási és egyesülési törekvéseit.

A magyar politikusok viszont így vagy úgy, de a történelmi ország integritása mellett foglaltak állást, abban véelve megtalálni az önálló fejlődést biztosító keretet. A tisztán magyarlakta részekre korlátozódó területen a függetlenség nem látszott kivívhatónak, sőt még a meglévő alkotmányos jogok megőrzése és a polgári átalakulás kiharcolása sem. Így és ezért alakult ki az az ördögi kör, amelyben – úgy tűnt – az egyes nemzetek, nemzetiségek csak egymás rovására nőhetnek, és egyikük egységének megteremtése a másik számára az önállóság reális feltételeinek elvesztésével jár. Az fenyegette az egyiket, amitől a másik megváltását várta.

Kelet-Közép-Európa mint önálló politikai régió megsűnt, de éppen ezt követően bontakozott ki Nyugaton e térség nemzetei, kultúrája iránti érdeklődés. Párizsban, Londonban és másutt is „felfedezték”, hogy lengyelek, magyarok, románok stb. élnek Európában, és nem kis részben ez magyarázza Chopin, Liszt, Munkácsy sikereit, a magyar és más táncok népszerűségét. Ez az érdeklődés és ez a népszerűség nem volt tartós, a következő évszázadra nem sok maradt belőle.

Megoldatlan strukturális kérdések

Mindez az 1848–49. évi forradalmak során lett nyilvánvaló, amikor a függetlenségéért küzdő Magyarország szembe találta magát nemzetiségeivel, amelyek többségükben a Habsburg-ház oldalára álltak. Nemcsak Ausztria halt meg ekkor Teleki László megfogalmazása szerint, „hanem Szent István Magyarországa is...” A meglévő strukturák, a Habsburg Birodalom és benne Magyarország politikai átrendezésére

számtalan terv készült vagy a történelmi, vagy a nemzeti-ségi elvből kiindulva, többnyire ellentmondásosan, és anélkül, hogy kielégítette volna a térség valamennyi nemzetét. A rendezés mind későbbre tolódott, mert a nagyhatalmak érdekeltek voltak a status quo fenntartásában. Lengyelország felosztása egyfajta bünszövetséget teremtett a területén osztozó hatalmak között. Változtatásra csak a fennálló határokon belül volt lehetőség, amint azt az 1867-es osztrák–magyar kísérlet mutatta, a területi status quo alapjainak módosítására nem.

1848–49 magyar forradalmát a német és az olasz egység átmeneti meghíúsulása buktatta meg. Ezek megvalósulása viszont – vagyis Solferino (1859) és Sadowa (1866) – szükségessé tette a Habsburg-birodalom helyzetének rendezését és így az úgynevezett „kiegyezést”. 1867-ben a birodalom dualista szervezetűvé vált, de amilyen logikus megoldásnak tűnt ez Budán, olyan képtelenség volt Bécsből nézve. Megfelelt a történelmi múltnak, de nem felelt meg a nemzetiségi összetételnek. Magyar királyság a 10. század óta állott fenn – a török hódítás másfél évszázadától eltekintve – lényegében változatlan határok között, az „osztrák” fél viszont ilyen formában soha! „Ausztria” nem összefüggő országrészekből állt, és még csak neve sem volt. Magyarországot kétségtelen történelmi egységet képviselt, de lakóinak kevesebb mint fele volt magyar. A magyar hegemoniát a többi nemzetiség nem vette tudomásul. Tudták, hogy a határokon túl élő testvéreikkel annyian vagy még többen vannak, mint a magyarok, és hogy számukra is lehetséges az önálló államalkotás. Addig, amíg a délszlávok vagy a románok csak a Monarchia és a török között választhattak, az előbbi mellett döntöttek, de az önálló szerb, román állam megjelenésével álláspontjuk megváltozott. A kettős Monarchiát a Török Birodalom bomlása juttatta csődbe.

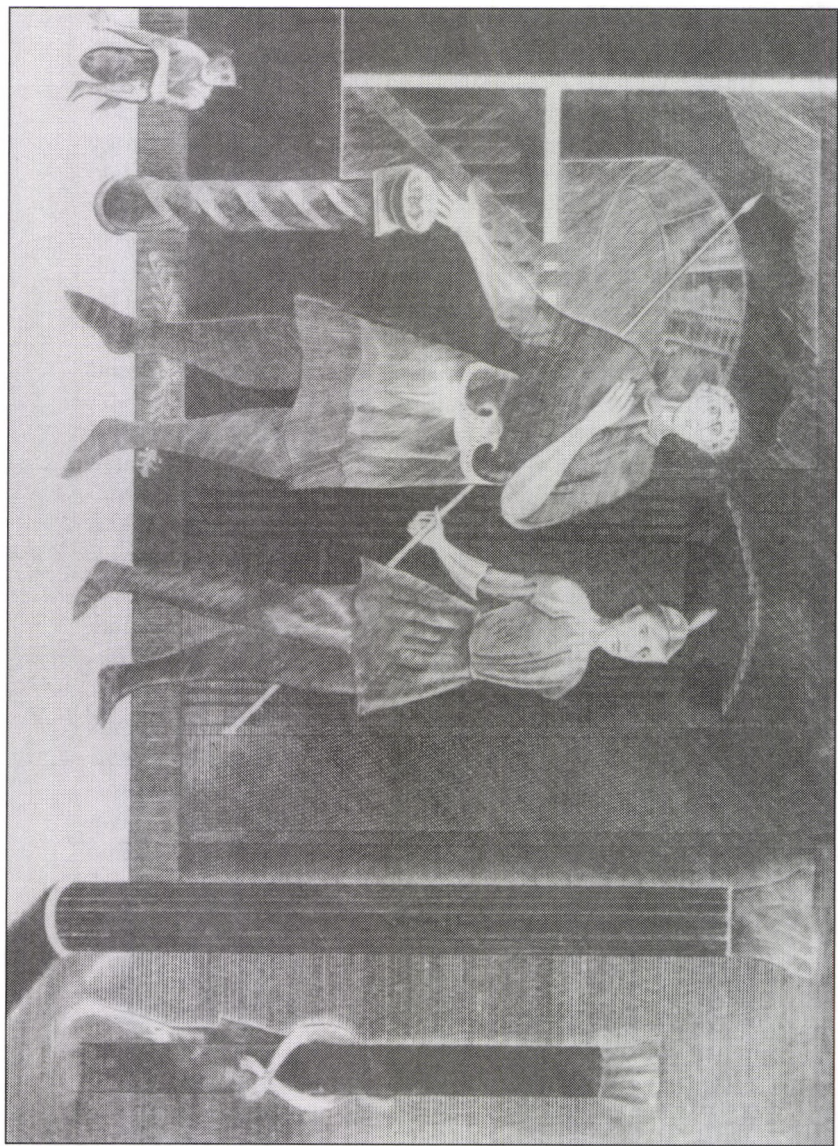
A nemzeti eszme hatása a 19. század harmadik negyedében a német és olasz államok egyesülésében nyilvánult

meg, a század végén a soknemzetiségű birodalmak bomlásában. A felosztásra először a Török Birodalom európai része ért meg, majd utána szükségszerűen a Monarchiára kellett, hogy kerüljön a sor, mert a török uralom alól felszabaduló népek, nemzetek csak a Monarchia felosztása esetén egyesülhettek. Földrajzi helyzetéből adódóan a Monarchia segíthette volna leginkább a Balkán népeinek felszabadulását, de ezt belső felépítése miatt mégsem tehetette. Hiába ígérte Andrássy 1861-ben, hogy a magyarokkal való kiegyezés révén a Monarchia „megoldhatja” a keleti kérdést, ennek éppen az ellenkezője következett be. A Török Birodalom rovására történő minden további terjeszkedés a szlávok arányát növelte volna, maga után vonva a Monarchia átalakulását szláv állammá. Ennek voltak hívei – a terjeszkedésnek is –, de a német-osztrák és a magyar politikusok határozottan elleneztek. Andrássy Magyarországot túlsúfolt hajóhoz hasonlította, amelyet minden mázsa új teher – legyen az akár színarany – okvetlenül elsüllyesztené. A hasonlat nemcsak Magyarországra, de az Osztrák–Magyar Monarchia egészére is illett.

A Török Birodalom integritásának megőrzése azonban megoldhatatlan feladatnak bizonyult. Az 1877–78-as orosz–török háború során a cári seregek nagy győzelmet arattak, és Pétervár San Stefanóban olyan békeszerződést íratott alá a Portával, amely az európai egyensúly felborulásával fenyegetett. Emiatt a Berlini Kongresszus lényegesen módosította a San Stefanó-i békeszerződés rendelkezéseit. Törökország megtartotta európai területeinek egy részét, Bulgária jóval szűkebb határok között alakult meg, míg a Monarchiát az európai nagyhatalmak felhatalmazták Bosznia és Hercegovina igazgatására. Andrássy a hagyományos diplomácia szabályai szerint járt el, amikor a cári politika térhódítását a Balkán keleti részén az Osztrák–Magyar Monarchia gyarapodásával egyenlítette ki a félsziget nyugati felében.

Bosznia-Hercegovina megszállásának nemzetközi jóváhagyása a Monarchia utolsó nagy diplomáciai sikere volt, Andrassy mégis belebukott. Az újonnan szerzett tartományokkal a Monarchia nem tudott mit kezdeni. Nem csatolhatta őket sem Ausztriához, sem Magyarországhoz, nehogy az egyensúly felbillenjen köztük, Horvátországgal való egyesítésük következménye viszont a dualizmusnak trializmusná való átalakítása lett volna, a trializmusnak pedig a föderáció, a Monarchia átalakulása szláv többségű államalakulattá. Bosznia-Hercegovina megszerzése – az a bizonyos mázsányi túlsúly – valóban elsüllyesztette a Monarchia hajóját. A Monarchia nem nőhetett, nem változhatott anélkül, hogy saját létalapjait ne tegye kockára.

Magyarország sokak tudatában a nemzetiségi elnyomás földjeként élt, és ezt a képet számos nyelven számtalan könyv, röpirat, cikk terjeszti ma is. Az igazság az, hogy Magyarországon épp néprajzi tarkaságánál fogva századokon át ismeretlen volt a nemzetiségi elnyomás. Nem a másokéhoz képest jóval mérsékeltebb magyar nacionalizmus ébresztette fel és idegenítette el a nemzetiségeket, felébredtek azok maguktól is, ugyanazért, amiért a magyarok is felserkentek. A magyar honfoglalást dicsőítő *Zalán futásával* egy időben jelent meg Ján Kollár pesti evangélikus lelkésznek a szláv egységet hirdető epikus költeménye, a *Slávy dcera*. „A szláv mozgalom világeseményeknek és azok szülte kor-szellemnek európai nagyszerű jelenete és korántsem hívatott hazánkbeli események által létre” — írta Wesselényi Miklós 1843-ban — „a másutt szerkesztett drámának csak egy színpadja honunk.” A nemzetiségekkel való „kiegyezés” a jó szándékú kísérletek ellenére meghiúsult. Az 1868-as liberális szellemű nemzetiségi törvényt először a nemzetiségi vezetők utasították el, mire néhány évi tétovázás és huzavona után a magyar kormányok is elvetették. Tisza Kálmán és utódai a magyarosítás politikáját követték, mint ami egyedül védheti meg az államterület integritását.

A nagy nemzetek Európában és másutt is a különböző etnikumok asszimilációja révén jöttek létre. Ezt remélték Budapesten is harmincmillió magyar álmának bűvöletében élve, mint ami Európa nagy nemzetek sorába emeli népüket. Ennek ideje azonban elmúlt. A magyar nem válhatott nagy létszámú nemzetté, mint ahogyan a 20. századi „csehszlovák” illetve „jugoszláv” kísérletek is kudarcra lettek ítélve. Ami a 19. század magyarjait illeti, sem a kettős Monarchia felépítése, sem a nemzetközi körülmények nem tették lehetővé a sikeres asszimilációt. Magyarország Ausztriával nem szakíthatott, egyedül pedig nem állhatott meg. „Ha Ausztria megingattatik – összegezte Kecskeméthy Aurél az öreg Széchenyi felfogását – több-kevesebb, hosszabb-rövidebb átmeneti stádiumok után Oroszország zsákmányává lennének a Duna menti tartományok...” Hiába biztosítottak a dualizmus kormányai tág érvényesülési lehetőséget az új asszimiláltaknak, a nemzetiségek tömegeit nem nyerhették meg, viszont – ahogy utóbb írták – „a magyar elveszett a magyarban”. A rendkívül bonyolult, ellentmondásos helyzetben a magyar közvélemény mindinkább elvesztette tájékozódási képességét, és nem tudott kellőképpen felkészülni a jövődő változásokra.

Az asszimiláció politikája tehát nem volt igazolható és utólag még kevésbé védhető, de a maga korában távolról sem állt egyedül, és ma is sok követője akad az akkoriánál sokkalta súlyosabb módszereket alkalmazva. Még a védelmére felhozott érvek is ugyanazok, mint amelyeket száz évvel ezelőtt lehetett hallani.

A századfordulóra válságba jutott a magyar „nemzeti” állam és válságba jutott a kettős monarchia, a birodalom egésze. A kiegyezést sem a föderáció, sem a magyar nacionalisták által követelt nemzeti irányban nem lehetett „továbbfejleszteni”. Megromlott Bécs és Budapest, az uralko-

dóház és „népeinek” viszonya, működésképtelenné váltak a parlamentek. Az Osztrák–Magyar Monarchia, az európai kontinensnek Oroszország után a legnagyobb területű állama, Kelet-Közép-Európa stabilizálója helyett bizonytalansági tényezővé vált. A magyarok csak egyik felével éreztek közösséget, a szerbek és a románok egyik részével sem, sőt a csehek is mindinkább hátat fordítottak neki. A lengyelek változatlanul nem akarták megosztottságukat elfogadni, még ha a három nagyhatalommal szemben nem is volt esélyük a status quo megváltoztatására, amíg hármuk között nem tör ki háború. Kelet-Közép-Európa politikai rendszere tehát süppedékes, ingoványos talajon állt, és bármikor kérdésessé volt tehető. Csupán az maradt bizonytalan, hogy mely hatalmak és mikor fogják megtenni.

A Berliini Kongresszus után ez sokáig nem következett be. A béke – miként addig is – bonyolult egyensúlyi rendszeren nyugodott, amelynek szálait ezúttal Bismarck kancellár tartotta kezében, aki a német egységet három háború árán, vérrel és vassal megteremtette. Tisztában volt Németországnak az európai kontinens szívében elfoglalt veszélyes helyzetével, hiszen éppúgy bekeríthető volt, mint amennyire „bezárhatóak” a tőle keletebbre eső országok. Bismarckot „a koalíciók lidércnyomása gyötörte”, vagyis a Németország ellen irányuló túlerejű szövetség rémképe, amelynek létrejöttét mindenáron megakadályozni igyekezett. Ezért ajánlott szövetségi szerződést Andrásynak – megkötésére Bécsben 1879. október 7-én került sor –, de minden eshetőségre gondolva viszontbiztosításként 1881-ben megújította a három császár (vagyis Oroszország, Németország és a Monarchia) szövetségét, ugyanakkor pedig óvakodott attól, hogy Angliával ellentétbe kerüljön.

A Sedan utáni németek azonban nem értették és nem becsülték Bismarck önmagát folytonosan ismétlő, kontinentális keretekben mozgó egyensúlypolitikáját. Németország maga mögött hagyta Franciaországot, versenyre kelt

Angliával és mindenütt helyet, vezető szerepet követelt magának. Közben néhány európai állam vezetői felosztották egymás között Afrikát, mert jó üzletnek ígérkezett, és – mert lehetett. A fekete kontinens bennszülöttei nem tudtak eredményes ellenállást kifejteni, és az új gyarmati területek határait a gyarmatosítók vonták meg önkényesen a legkülönbözőbb szempontokat véve figyelembe (pl. a már megszerzett kikötők vonzáskörzetének kiterjedése, a már ismert vagy feltételezett természeti kincsekben való részesedés, stratégiai, közlekedési szempontok stb.) csak éppen az érintett lakosság vélhető akaratát nem. A gyarmati határok megvonása veszélyes precedenst teremtett, és kialakította azt a felfogást, hogy a határokat másutt – így például Európában – is e szempontok önkényes kombinációjával lehet megvonni.

Bismarck utódai elhanyagolták az orosz–német viszony ápolását és elérték, hogy az autokrata cárizmus megbékélt a köztársasági Franciaországgal. Úgy szakítottak Oroszországgal, hogy Angliához való viszonyukat is elrontották. „Németország tévedése, mely a világháborúhoz vezetett – írta később ifj. Andrassy Gyula –, az volt, hogy Anglia és Oroszország útjait egy időben keresztezte.” Franciaország és Anglia 1904-ben aláírták az „Entente cordiale”-t, amit az 1912. évi Grey-Cambon egyezmény katonai szövetséggé alakított át, az 1907. évi angol–orosz megállapodás pedig, mely a két hatalom ázsiai érdekszféráit határolta el egymástól, hármas „antant”-tá bővítette. Bismarck lidérces álma valósággá vált.

A német szövetség a Monarchia számára nélkülözhetetlen volt, mert a cári Oroszországgal szemben közvetlen és hatékony segítséget mástól nem kaphatott. Az újra meg újra meghosszabbított szerződés ára azonban idővel egyre magasabb lett, mert a Monarchia ellenségévé tette a Németország irányában változatlanul ellenséges Franciaország mellett – az angol–német viszony romlásával párho-

zamosan – Angliát is, jóllehet sem az egyik, sem a másik állammal nem volt ellentéte. A Monarchia egyre hátrább szorult Németország mögött, és belső bajai miatt elvesztette képességét arra, hogy nemzetközi téren önállóan cselekedjék. A cárizmus terjeszkedését akadályozó régi szerepe leértékelődött azt követően, hogy németek szerezték meg a Konstantinápolyból Bagdadba vezető vasút építésének jogát, és a török haderő átszervezését is német tisztek vették a kezükbe. Anglia már nem annyira az oroszoktól, mint inkább a németektől féltette közel-keleti pozícióit. A térség problémái angol–német és német–francia ellentétekkel fonódtak össze. Amilyen mértékben nőtt a Monarchia elkötelezettsége Németország iránt, úgy fedezte fel rajta nemcsak Pétervár, hanem Párizs és London is a gyógyíthatatlan betegség tüneteit. Nyugat-Európa összefogott Kelet-Európával Közép-Európa ellen. Németország katonai erejétől tartva szívesen fogadta az egyébként népszerűtlen cári partnert, az pedig – miután távolkeleti terjeszkedése során Japántól vereséget szenvedett – a Távol-Kelet helyett a Balkán felé fordult.

A Berlini Kongresszus óta a Török Birodalom tovább haladt a felbomlás útján. 1908-ban a reformok hívei, az úgynevezett „ifjú törökök” kerültek uralomra, de türelmetlen nacionalizmusuk csak súlyosbította az ország helyzetét, amelyet a Monarchia Bosznia és Hercegovina annektilására használt fel. Az annexió felingerelte Oroszországot, amely nem kapván meg az ígért ellenszolgáltatást, becsapottnak érezte magát, London és Párizs pedig a Berlini Kongresszus határozatainak megszegésével vádolta a Monarchiát. 1912-ben Bulgária, Szerbia és Görögország próbálta meg a törököket kiszorítani Európából. A törökök vereséget szenvedtek, a győztesek azonban nem tudtak a zsákmány felosztásában megegyezni. Szerbia és Bulgária között háború tört ki, majd Görögország és Románia is Bulgária ellen fordult, aminek következményeként a Bal-

kán térképét alaposan átrajzolták. A Monarchia helyzete, mely hasztalan próbálta a török integritást fenntartani, a háború nyomán sokat romlott. A szerbek nem titkolták, hogy új határaik nem elégítik ki őket, és hogy a Monarchiában élő délszlávok felszabadítására törekszenek. Terveiknek Oroszország támogatása adott nyomatékot.

A Balkán azért lett „puskaporos hordó”, mert területi állománya a Török Birodalom bomlása következtében teljes egészében problematikussá vált. Nem voltak sehol „történelmi határok”, amelyekhez vissza lehetett volna térni. A Bizánc bukása után és a török hódítás előtt létrejött rövid életű szerb, bolgár stb. államok határai bizonytalanok voltak és rég feledésbe merültek. A török hódítás egyébként is összekuszálta az etnikai viszonyokat, jelentős eltolódásokat eredményezett, egyes területek lakosságának nemzeti-ségi hovatartozása pedig felettébb kérdéses volt. A Török Birodalom bomlása folytán az eredetileg kis Balkán-államok jelentősen megnövekedtek, és további gyarapodásra számítottak az akkori Európa vezető hatalmainak segítségével, azok szövetségi rendszeréhez kapcsolódva. A legelentéesebb területi megoldások egyaránt elképzelhetők voltak, és semmi sem látszott lehetetlennek.

Hosszú időn át Törökországot nevezték Európa „beteg emberének”, de miután szinte teljesen kiszorult a kontinensről, mindinkább a Monarchiát kezdték annak tekinteni, amelyet – gondolták – előbb-utóbb éppúgy felosztanak majd, mint Törökország európai részét. Már nemcsak Pétervárott, de Londonban is úgy vélték, hogy a Monarchia nem éli túl az agg Ferenc Józsefet. A német szövetségben ugyan Bécs változatlanul bízhatott, olasz és román szövetségeseiben annál kevésbé.

Hatalmas kiterjedése feltétlen védettséget biztosított Oroszországnak, de politikai rendszerének hatékonysága mindinkább kérdésessé vált. A cárizmus anakronizmusnak számított Európában, ahol jól-rosszul, de mindenütt parla-

mentek működtek, és ahol nem volt olyan égbekiáltó a különbség az uralkodó elit gazdagsága és a szegények nyomora között, mint Oroszországban. A birodalmat számtalan nemzeti, nemzetiségi ellentét feszítette, így a lengyel kérdés is, de óriási területe és katonai ereje folytán a hatalmi egyensúly nélkülözhetetlen elemének számított.

E megoldatlan – és az adott viszonyok között megoldhatatlan – problémák nyomán a puszkaporos Balkánon messze túlterjedő viharzóna alakult ki Európában: az a kelet-közép-európai régió, mely mint az európai kontinens egyik politikai „alrendszer”, az osztrák, az orosz és a porosz (német) nagyhatalom felemelkedése következtében eltűnt Európa politikai térképéről, és nem tudott beilleszkedni az európai összképbe. Történelmi legitimitását elvesztette, az új erőktől viszont a maga számára igazolást nem szerzett. Kelet-Közép-Európa jelentette az európai államrendszer kialakulatlan – „még nem kész” – övezetét, ahol rendezésre vártak azok a társadalmi és politikai kérdések, amelyek ettől az övezettől nyugatra lényegében megoldottnak tűntek. Nem egyes határszakaszok voltak vitások, hanem maguk a fennálló államalakulatok is.

A világ és benne Európa természetesen nemcsak ebből a viharzónából állt, és nemcsak itt akadtak súlyos problémák. A francia–német ellentétnek, a német–angol flottaépítkezési versenynek, a gyarmati kérdéseknek nem vitásan döntő részük volt abban, hogy a következő konfliktus világméretűvé vált. Nem a kelet-közép-európai problémák voltak a legnagyobbak, de a legégetőbbek és – mint utóbb kiderült – a legnehezebben rendezhetők, mert megoldásuk más érdekeknek rendelődött alá. A nagyvilág egyébként sem ismerte és nem is értette őket.

HERCZEGH GÉZA